ڕۆڵی گۆڤاری (دەفتەری کوردەواری) لە خزمەتکردنی ئەدەبی کوردیدا

ئیدریس عەبدوڵڵا مستەفا

پێشەکی

کورد میللەتێکی زیندووەو بە حوکمی واقیعی خۆی بێت، یان بە هەر هۆیەکی تر بزێوەو حەزی بە خەباتی دیبلۆماسی و شۆڕشی وشە و دنیای نوێی ئەدەب و داهێنانی فرەلایەنە.

بۆیە هەر هەلێک بۆ ئەو میللەتە هاتبێتە پێش ڕۆشنبیرەکانی قۆزتوویەتیانەوە و ئەوەی بۆیان کرابێت لە پێناو هاتنەدی ویست و مەرامەکانی خۆیان ئەنجامیان داوە، (دەفتەری کوردەواری) یەکێکە لەو هەوڵانەو کارێکی ئەهلییە، کارێک کە ڕۆشنبیران خۆیان دوور لە سانسۆری حزب و حکومەت و ڕەچاوکردنی بەرژەوەندییە تەسکەکان ئەنجامیان داوە، لەم دەرفەتەدا چاوێک بە ژمارەکانی ئەم گۆڤارەدا دەگێڕین و سیمایەکی گشتی ئەو گۆڤارەو گرنگترین خزمەتەکانی ئەم گۆڤارە بە هونەرە ئەدەبییەکان دەخەینە بەرچاو.

ناو

(دەفتەری کوردەواری)

ناسنامە

لە لاپەڕە (١)ی ئەم گۆڤارەدا هەمیشە لەژێر ناوەکەیدا، ئەم چەند ڕستەیە نووسراوە: (کۆمەڵە نووسینێکی ئەدەبی و زانستی و بیری کوردییە، ڕێگەی ئامانجی کوردایەتی ئەمڕۆ و سبەینێمان بە پڕشنگی بیری نوێ ڕووناک ئەکاتەوە، بە ڕووخسارێکی نەتەوەیی و ناوەرۆکێکی مرۆڤایەتی خۆی ئەنوێنێ).(١)

ژمارەکانی ئەم گۆڤارە

(جەمال خەزنەدار) کە خاوەنی ئەم گۆڤارەیە، لە ڕابەرەکەی خۆیدا، کە بۆ ڕۆژنامەگەری کوردی کردوویەتی و ساڵی ١٩٧٣ بڵاوی کردۆتەوە، دەڵێت: (تا ئێستا سێ ژمارەی لێ دەرچووە، ژمارە چواریشی لەژێر چاپدایە)(٢)، کەچی (وریا جاف) لە کتێبەکەی خۆیدا کە ساڵی ١٩٩٨ بڵاوی کردۆتەوە دەڵێت: ((گۆڤارێکی ناو بە ناوە... سێ ژمارەی دەرچووە)(٣)، لە کتێبخانەکانیشدا هەر تەنیا سێ ژمارەی هەیە، بۆیە بۆ ساغکردنەوەی ئەو مەسەلەیە، چوومە دیداری (دکتۆر مارف خەزنەدار) کە سەرنووسەری ئەو گۆڤارە بووە، بەڕێزیان ئەو کێشەی بۆ یەکلا کردمەوە و گوتی: (ڕاستییەکەی ئەوەیە هەر سێ ژمارەی دەرچووە، ئەگەرچی کار بۆ ژمارە چواریش کرابوو و ئێستاش فایلێکی بابەتەکانی ژمارە چواری لای من ماوە، بەڵام ژمارە چواری دەرنەچوو).(٤)

مێژووی دەرچوون

وەکو دەرکەوت ئەم گۆڤارە سێ ژمارەی لێدەرچووە، کە ناوی بەرگ، یان ژمارەشیان لێنراوە، ئەوانیش بەم شێوەیە:

- بەرگی یەکەم لە کانوونی دووەمی ١٩٧٠.
- بەرگی دووەم لە مارت - نیسانی ١٩٧٠.
- بەرگی سێیەم لە مایسی ١٩٧٠.

لایەنی دەرکەر

ژمارە (١)ی لەژێر چاودێری و ئامادەکردنی (جەمال خەزنەدار) دەرچووە، ژمارە (٢)یشی بە هەمان شێوە هەر (جەمال خەزنەدار) بە چاپی گەیاندووە، بەڵام دیارە لە پشتی پەردەوە یاریدەدەریشی هەبووە، بۆیە لە ژمارە (٣)دا ئەوە ئاشکرا کراوە و کارەکانی بەڕێوەبردنی گۆڤارەکە بەم شێوەیە دابەش کراوە:

سەرنووسەر: دوکتۆر مارف خەزنەدار

خاوەن و سکرتێری نووسین: جەمال خەزنەدار(٥)

سەرچاوەی دارایی

وەکو لەو ڕوونکردنەوەیە دەردەکەوێت، کە (جەمال خەزنەدار) لە بەرگی سێیەمی گۆڤارەکە بڵاوی کردۆتەوە، دابینکردنی پارەی پێویست بۆ دەرکردنی ئەو گۆڤارە لە ئەستۆی (جەمال خەزنەدار) خۆی بووە، وەکو لەم بارەیەوە نووسیویەتی: (ئامادەی ئەکەم بۆ چاپ، بە نووسین و بە پارەو بە هاتوو چوونا ئەیگەیێنمە بەر دەستی خوێنەری کورد)(٦)

سەرپەرشتیاری چاپ

هەر بە پێی هەمان ئەو ڕوونکردنەوەی (جەمال خەزنەدار) لە سەروو بۆمان دەردەکەوێت، کە سەرپەرشتی چاپی ئەو گۆڤارە دیسانەوە لە ئەستۆی خۆی بووەو هەر خۆیشی دابەشی کردووە، ئەوەش بە ڕاستی ماندوو بوونێک بووە، ڕەنگبێ بە هەموو کەسێک نەکرێت.

شوێنی دەرچوون

هەر سێ بەرگەکانی ئەم گۆڤارە لە بەغدا دەرچوونە، بەرگەکانی یەکەم و دووەمی لە چاپخانەی (ئەسعەد)ی ئەو شارەو بەرگی سێیەمینیشی لە چاپخانەی (زەهرا)ی ئەو شارە چاپ کراون.

قەوارە

هەر سێ بەرگەکانی ئەو گۆڤارە بە قەوارەی (١٤ بە ٢٠ سم) دەرچوونە، بەڵام لە ڕووی ژمارەی لاپەڕەکانەوە: بەرگی یەکەمی بە (١٢٨) لاپەڕەو بەرگەکانی دووەم و سێیەمی بە (١٦٠) لاپەڕە دەرچوونە.

نرخ

بەرگی یەکەمی ئەو گۆڤارە نرخەکەی (٢٠٠) فلس بووە، بەڵام لە بەرگەکانی دووەم و سێیەم ئەو نرخەی کەم کراوەتەوە و کراوەتە (١٥٠) فلس.

تیراژ

لە هیچ بەرگێک لەو سێ بەرگانە تیراژی ئەم گۆڤارە دیاری نەکراوە.

نووسەرانی دەفتەری کوردەواری

لەم گۆڤارەدا (٤١) نووسەر شتیان نووسیوە، کە ئەوانیش بریتینە لە: (ئەحمەد خواجە، د. ئیحسان

فوئاد، ئیسماعیل ڕەسوڵ، ئەحمەد غەفور، د. ئەحمەد عوسمان، حەمید عوسمان، حوسێن عارف، د. حسێن عەلی مەحفوز، شێرکۆ بێکەس، شێخ محەمەدی خاڵ، شوکور مستەفا، شێرۆ موفتی ، کاکەی فەلاح، کەریم شارەزا، محەمەدی مەلا کەریم، مستەفا ساڵح کەریم، محەمەد ڕەسوڵ هاوار، محەمەد صالح دیلان، مارف بەرزنجی، م.ع، موکەڕەم تاڵەبانی، محەمەد مەولوود (مەم)، د. مارف خەزنەدار، مەسعود محەمەد، محەمەد ئەمین عوسمان، مومتاز حەیدەری، نوری عەلی ئەمین، نووری شێخ جەلال، عومەر مارف بەرزنجی، د. عیزەدین مستەفا ڕەسوڵ، ع.ع.شەونم، عەبدولمەجید عەبدولڕەحمان، عاسم حەیدەری، جەمال بابان، جەمال نوری، جەمال خەزنەدار، د. سەلاحەدین ئەلموجنید، س.ع. شادومان، سادق بەهائەدین ئامێدی، د. پاکیزە ڕەفیق حیلمی، قەناتی کوردۆ).

وەرگێڕانی دەفتەری کوردەواری

لەم گۆڤارەدا ئەم پێنج وەرگێڕە بابەتیان لە زمانەکانی ترەوە وەرگێڕاوەتە سەر کوردی: (دلزار - کەریمی حوسامی - د. مارف خەزنەدار - مستەفا صالح کەریم - د.نوری تاڵەبانی)، کە ئەوانەش شتی نووسەرە ناودارەکانی وەکو (تۆما بوا - مایکۆفسکی...تاد بوونە).

سەروتار لە دەفتەری کوردەواریدا

بەرگی یەکەمی ئەو گۆڤارە کە دەرچووە، بە بێ سەروتار بووە، بەلام لە بەرگی دووەمدا لە بارەی نەورۆزەوە، کە گۆڤارەکە خۆی بە چەند ڕۆژێک لە نزیک ئەو یادەوە دەرچووە، سەروتار بۆ ئەو یادە تەرخان کراوەو لەژێر سەردێڕی (دەست لە ناو دەست لەگەڵ نەورۆزدا) ئەم وتارە نووسراوە:

(لەم ڕۆژەدا کە بای وەعدە هەرەسی بە قەلای ساردو سڕی زستان دێنێ، هێزی ژیان دەروونی شەختەو باڵی ئەستووری کۆیلەیی بەفر هەلئەدڕێ، گوڵ و گولالەو ڕێواس و ئالەکوک ڕزگار دەبن و سەر بەرز ئەکەنەوە، وە بە ڕووی ڕۆژگاری پێئەکەنن، بە بەرگی ڕەنگاو ڕەنگیان مژدەی سالێ تازە ئەدەن بە کوردستانی نەخشین، بانگمان ئەکەن کە لە میرگە ڕەنگینەکان، لە تەختایی شاخەکان، لە دۆڵ و شیوەکان، لە دەشتە بەرین و پڕ پیت و برشتەکان.. لە تەک ئەمانەوە دەست بگرین و شایی و زەماوەند دابەستین..

هەر لەم ڕۆژەشدا لە سەردەمێکی ڕابردوو کاوەی قارەمان هەرەسی بە هێزی چەوساندنەوەو زۆرداری ئەژدەهاک هێنا، مژدەی ئازادی دا بە گەلە نەبەردەکەمان..

لەم ڕۆژەدا کە مێژوو لاپەڕەیەکی ڕەشی ساردی لوولدا، لاپەڕەیەکی سپی و ڕوونی کردەوە، سروشتیش بە گوڵ و هەلالە ئەو لاپەڕەیەی ڕازاندبووەوە، تاجی نەورۆزو بەهاری لەسەر نا.

لەم ڕۆژەدا لە نەورۆزی پیرۆز و جوان:
نێرگس لە مێرخوزارا ئەزانی بەچی ئەچی؟
بنواڕە ئاسمان لە شەوا.. عەینی ئەوە
بلبل ئەخونی، با لە بەرگی گوڵ ئەدا
خونچە لە جیاتی گۆ بگری دەم ئەکاتەوە

بە دڵێکی پڕ لە خۆشی و کامەرانی، پیرۆزبایی لە گەلی کوردو هەموو ئادەمزاد ئەکەین و ئەڵێین: پێکمانەوە...

با هەموو ڕۆژێکمان نەورۆز بێت
با هەموو ژیانمان پڕ لە گوڵ و گولزار بێت و
لە ئاوازی مەل و بلبل
با هەموومان دەست لە ناو دەست بین..
لەگەڵ نەورۆز و تا هەزاران نەورۆزی تریش).. (دەفتەری کوردەواری).(٧)

ئەوەی لەو وتارەدا جێی سەرنج بێت، بە زمانێکی پڕ سۆز نووسراوەتەوە، ڕزگاربوونی مرۆڤی کوردی لە ڕۆژگارێکی ڕابردوو بە هۆی شۆڕشی کاوەی قارەمان و ڕزگاربوونی مرۆڤ و بوونەوەر بە گشتی لە زستانی بە یەک بەستاوەتەوە و دەڵێت: بە هاتنی نەورۆز کورد و سروشت ئازادی وەردەگرن و لە خۆشیدا دەکەون.. ئینجا پیرۆزبایی ئەم بۆنە لە کورد و مرۆڤەکان بە گشتی دەکات و هیوای هەمیشە نەورۆزی بەو مانای باسی لێکردووە بۆ هەمووان دەخوازێت.

هەرچی بەرگی سێیەمیشە ئەویش دیسانەوە وەکو بەرگی یەکەم سەروتاری نییە.

هۆی وەستانی

ئەم گۆڤارە لە ماوەی پێنج مانگی یەکەمی ساڵی (١٩٧٠) سێ ژمارەی لێدەرچوو، کەچی دوای ئەوە وەستا و هەواڵی نەما، ئەگەرچی بە گوێرەی ئەو بابەتانەی بلاویشی کردبوونەوە، کە هەندێکیان بە ئەڵقە

بوون و هێشتا تەواو نەبووبوون، دەبوو ژمارەی تری بەدوادا بێت، بەڵام ئەوە ڕووی نەدا، کەوابێت ئەم وەستانە هۆی تایبەتی خۆی هەبووە، کە بۆ ڕوونکردنەوەی ئەو هۆیانە گەڕام، وەکو لە دکتۆر (مارف خەزنەدار)م بیست، دەرکەوت هۆیەکە سیاسی بووە، ئەو گۆڤارە ئەهلی بووەو دکتۆر مارف و کاک جەمال خەزنەداری برای ویستوویانە سەربەخۆییەکەی بپارێزن، بەڵام دیارە هەلومەرجەکە وانەبووە بتوانن بەو بێلایەنییە دەری بکەن، ئەوە وای کردووە ئیتر بەبێدەنگی بیوەستێنن و ژمارەی دیکەی لێ دەرنەکەن.

هونەرەکانی ئەدەب لە دەفتەری کوردەواریدا

لەو گۆڤارەدا ژمارەیەک هونەری ئەدەبی بەرچاو دەکەون، کە بە هەموویان ئەو سێ ژمارەیە پێکدەهێنن، ئەوانیش بریتین لە: (شیعر - چیرۆک - وتار - ژیاننامە - نامە - لێکۆڵینەوەی ئەدەبی..)، لە خوارەوە تیشک دەهاوێژینە سەر یەکە یەکەیان:

١- شیعر:

شیعر پێناسەی زۆری بۆ کراوەو بە گوێرەی بەرەوپێش هاتنی ژیان و ئەدەب پێناسەی تازەی بۆ دروستبووە، سەردەمێک بریتی بوو لە (قسەیەکی کێشراو کە دەلالەت لە واتایەک دەکات)(٨)، دواتر لە سەدەی نوێ ئەو پێناسەیەی نامێنێت و لە یەک لە پێناسە نوێیەکانی دەگوترێت: (شیعر دەرەنجامی کارتێکردنی جیهانی دەرەکییە لە شاعیر و عەکسبوونەوەی ئەو جیهانە دەرەکییەیە لە خەیاڵی شاعیردا).(٩)

لەو گۆڤارەدا لە هەر سێ بەرگەکان سێزدە شیعر بڵاوکراونەتەوە.

لە ڕووی ناوەڕۆکەوە ئەو شیعرانە خزمەتی چەند مەبەستێک دەکەن، لەوانە:

أ- لاواندنەوە و شین و شەپۆڕ:

وەکو د. ئیحسان فوئاد، لەژێر ناونیشانی (لە چلەی گۆراندا) لە ژمارە (١) دا، شینێک بۆ (گۆران)ی شاعیر دەکات و تێیدا دەڵێت:

(لە پێشەوە
بەم زام و دەرد و ئێشەوە..
با ڕووبکەینە نیشتمان،
بلیمەتی (گۆران)ی جوان،
با بسپێرین..
بە دار و بەردی سووتێنراو..
بە دێهاتی وێرانکراو..
بێوەژنی ڕۆڵە کوژراو..
بەو خاکە مەردە ئازایە،
کە بۆ ژیان لە شەڕدایە...)(١٠)

کە لە ڕاستیدا ئەم شیعرە لە هەمان کاتدا بابەتێکی سیاسیش دەورووژێنێ، ئەویش ئاماژەکردنە بۆ خاکی کوردستانی سووتێنراو کە بە هۆی شۆڕشی کوردەوە، حکومەتی عیراق هەر جارەی ناوچەیەکی دەسووتێنێت و وێران دەکات.

ب- سیاسەت:

لەم ڕووەوە شیعری زۆر بڵاوکراوەتەوە، بۆ نموونە: شیعرەکەی (حەمید عوسمان) بە ناونیشانی (کل و گڵ) کە لە بەرگی (١)دا بڵاوی کردۆتەوە، تێیدا بە زمانێکی ڕەمز ئاسا باس لە خەبات و تێکۆشانی خەڵکێک دەکات، خەڵکەکە دەشێت کورد بن، یان هەر یەکێکی تر بن، کە شاعیر مەبەستیەتی و باس لەو ستەمە دەکات،

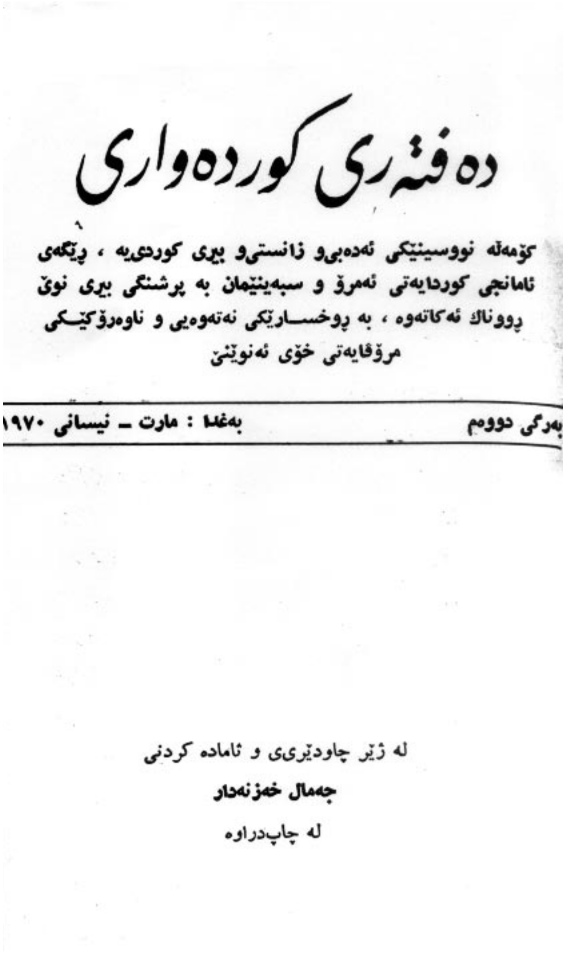
دەفتەری کوردەواری

کۆمەڵە نووسینێکی ئەدەبی‌و زانستی‌و بیری کوردی‌یە، ڕێگەی ئامانجی کوردایەتی ئەمرۆ و سبەینێمان بە پرشنگی بیری نوێ ڕووناک ئەکاتەوە، بە ڕوخسارێکی نەتەوەیی و ناوەرۆکێکی مرۆڤایەتی خۆی ئەنوێنێ

بەرگی دووەم — بەغدا : مارت ـ نیسانی ١٩٧٠

لە ژێر چاودێریی و ئامادە کردنی
جەمال خەزنەدار
لە چاپدراوە

کە لەو تەیرە دەکرێت، لەو شیعرەدا هاتووە:

(تەیری لوڕی زۆرلێکراو
لە ناو شاخاندا ڕاونراو
هێلانەکەی لێتێکدراو
لە جیاتی (کل) خۆڵی لە ناو چاوا کراو

***   *   ***

ئەبی ڕووناکییەک نەبێ؟
ئەبێ دڵپاکییەک نەبێ؟
بۆ دنیا هەر وا شێوا بێ؟
ژینی تەیرەکە هەر وابێ؟
ئەبێ ڕێگاو شوێن نەبێ؟
چۆن نابێ؟ ئەبێ هەر هەبێ!)(١١)

ج- ڕەخنە:

وەکو شیعرەکەی (شێرکۆ بێکەس) بە ناونیشانی (ملیۆنەهاو بەڵام)(١)دا، کە تێیدا ڕەخنە لەوانە دەگیرێت، کە بە خەیاڵ ژمارەی نەتەوەکەیان زۆر و زۆرتر دەکەن، بەڵام مشوورێک لە بۆ یەک هێنانەوە و ڕزگاری نەتەوەکەیان ناخۆن، ئەم شیعرە شیعرێکی زۆر جوانەو دوای ئەوەی شاعیر دەیخاتە ڕوو کە:

(...هاتن وتیان با بنووسین
خوندەوارانە بنووسین
کورد چەند ئەبێ؟ چەند ملیۆنن؟
ئەویان وتی:
دابەشی کەین، لێشی دەرکەین
هێشتا بیستین..!
ئەوی ترمان شارەزا بوو
مامۆستا بوو
تۆماری گەورەی خوندنی دوای ئەورووپای
لە باخەڵ و لە دەستا بوو
خۆی گرژ کرد.. وتی: چۆن کورد بیست ملیۆنە
ئەگەر نەبین، شەستیش ئەبین..
بۆچی دۆمین ؟! بۆ ئێمە چین؟!

ئینجا شاعیر ڕەخنە لەو جۆرە بیرکردنەوانەی بەبێ کارکردن و تێکۆشان دەگرێت و دێت واقیعی تاڵی نەتەوە دەخاتەوە بەرچاو و دەڵێت:

بیست ملیۆنین!
نەء- مامۆستا وەک دەفەرمووی شەست ملیۆنین
بەڵام داخەکەم نانوێنین
سفر ئەنوێنین
ملیۆنەهاین، بەڵام بەردێ بە یەکەوە نابزوێنین
ملیۆنەهاین، بەڵام وەک ئاردی ناو دڕکی بەر ڕەشەباین

بەم شێوەیە شاعیر ڕەخنەکانی درێژ دەکاتەوە، تا لە دوا کۆپلەدا دەڵێت:

ملیۆنەها.. ملیۆنەها
بەڵام داخەکەم مامۆستا هەتا ئێستا
بێ جێ و ڕێگاین.. لە یەک ونین
ملیۆنەهاین و مژدە بێ
کەچی هیچ نین!)(١٢)

شیعرەکەی (محەمەدی مەلا کەریم)یش، مامەند سەرلەنوێ عومری تازەی بۆ دەنووسرێ، لە ژ ٢، ل ٨٩، دیسانەوە ناوەرۆکێکی سیاسی هەیە.

شیعرەکەی (ع. ع. شەونم)یش، بە ناونیشانی (٤ی نیسان) لە بەرگی ٣، ل ٢١، هەر ناوەرۆکی سیاسی هەیە.

شیعرەکەی (کەریم شارەزا)ش، بە ناونیشانی (لە ئەشکەوتێکا)، لە بەرگی سێیەم، دیسانەوە شیعرێکی سیاسی جوانە، هەموو برسیەتی و نالەبارییەکانی ژیانی کورد بە باری سیاسی و پێشێلکردنی ئازادییەکانی ئەو نەتەوەیە دەبەستێتەوە، بەڵام بە ئومێدێکی زۆرەوە بە سەرکەوتن، کە لە نزیکدا دێت، لە کۆتایی ئەو شیعرەیدا دەڵێت:

(بەڵام سبەی
خەباتی خوێنینی دەستەی
دڵسۆزەکانی نیشتمان
بۆ هەموومان
ئەبێتە شەفەقی گەشی
سپێدەی سیحراوی بەیان
ڕۆژی ڕووناکی نەورۆزی میللەتی کورد
ڕۆشن ئەکاتەوە دڵی درشت و ورد
ئەوسا هەموو
شارو دێی باو باپیرانمان
دێتەوە کار
کوڵێنگ و هەوجاڕ و نیرمان
بۆ گوزەران ئەکەینەوە
ڕووپەڕێکی تازەی ژیان
بە سەربەستی و بە ئارەزوو
لەگەڵ هەموو دۆست و خزمان

ئەبینەوە بە یەک خێزان
ئەیکەین بە ئاهەنگ و سەیران
لەبەر ئەکەین
پۆشاکی جوان
خۆشترین نان
دێتە دەستمان
بە ئاسانی
تێکڕا ئەژین
بە ئازادی و کامەرانی).(١٣)

ئەم دوو پارچە شیعرەی خوارەوەش دیسانەوە سیاسین، بەڵام لەبەر ئەوەی زیاتر درێژ نەبێتەوە، هەر ئاماژە بە ناونیشانەکانیان دەکەین:
- جەمال نوری، داپیرە گیان، ژ ٣، ل ٤٣.
- مایاکۆفسکی، لینین، و: دلزار، ژ ٣، ل ٩٩.

د- شیعری کۆمەڵایەتی:

وەکو شیعرەکەی (کاکەی فەلاح)، بە ناونیشانی (بلقی سەرئاو)، کە لە بەرگی دووەمدا بڵاوی کردۆتەوە، تێیدا باس لەو کەسانە دەکات کە سەر مەڕی زگ گورگن، لە بەرچاو خۆیان جوان پیشان دەدەن، بەڵام بە ناوەرۆک وا نین، لەو شیعرەدا هاتووە:

- (ئەو دەردەی وا کە لێرەدا مەبەستە
ئازاری وا لای دەستەی ماران گەستە
زۆر کەسی وام بەم دوو چاوەی خۆم دیوە
خۆی لە ئێمە سەد قات چاکتر ناسیوە
چییە و چۆنە و ئاخۆ چی لە بەرایە
جەواڵی دڵ چییە و چی لە زارایە
بەسەرژمێر خۆی یەکێکە لەبەر چاو
کەچی پەلکەزێڕینەیە بە هەناو
بە پێی شوون و بە پێی هەوا و بەرژەوەن
گێرە ئەکاو خەرمانەکەی ئەکا شەن

تا لە دوایدا دەڵێت:

بەڵام ژیان، ژیانی ڕاستەقینە
زۆر لەم بلقی سەرئاوانە بەقینە
ڕیاکاری خۆپەسندی ترسنۆک
ئەمڕۆ سبەی ئەبێ هەر دابدا چۆک).(١٤)

شیعرەکەی (نووری عەلی ئەمین)یش بە ناونیشانی (یاداشتی جگەرەکێشێ) لە بەرگی دووەمدا، ئەویش باس لە دەردێکی کۆمەڵایەتی دەکات، کە جگەرەکێشییە و بە زمانی جگەرەکێشێکەوە بیرەوەریی و گلەییەکانی ئەو جگەرەکێشە لە خۆی بە هۆی ئەو کارەی دەخاتە ڕوو کە بە دەستی خۆی چۆن ماڵی خۆی کاولکردو تا درەنگ نەهات و هەموو شتێکی وەکو پارەو دروستی و تەمەنی خۆیشی لە دەست نەدا، هەستی نەکرد کارێکی خراپ دەکات، لەو شیعرەدا هاتووە:

- (خۆم خۆم کوشت..
خۆم بە دەستی خۆم ئاگرم بەردایە ماڵی خۆم..
خۆم سەرم لە خۆم و منداڵەکانم شێواند..
زۆریان پێ وتم و کەمم بیست..
ئەوەی منی کوشت..
منداڵەکانی هەتیو خست..
ملۆزمێکی نالەباری ژەهراوی بوو..
ناوی پیرۆزی (جگەرە) بوو!!

بەم شێوەیە ئەو شیعرە یاداشتەکانی ئەم جگەرەکێشە دەگێڕێتەوە، تا سەرەنجام هەر بە زمانی ئەوەوە بەر لە دوا چاولێکنان، ئامۆژگاری خەڵکانی تر دەکات و دەڵێت:

- ها ئێستا نا، تاوێکی تر
بۆ یەکجاری گیان ئەسپێرم
بەڵام دەستم دامێننتان
تا زووە خۆتان لەو هەژدیهایە دوور بخەنەوە
درەنگە چونکە ژیان خۆشە
(بەرەو ڕووناکی بەرن.. نەک بەرەو تاریکی)...).(١٥)

هـ- غەزەل:

غەزەل لەم گۆڤارەدا کەمترین ئاوڕی لێدراوەتەوە، ئەویش لەو سێ دێڕەی (م.ع)ە، کە بە ناونیشانی (دەمودەست)، لە بەرگی سێیەمدا و لە لاپەڕە (١)دا هاتووە.

هەرچی لە ڕووی فۆرمەوەیە، زۆربەی ئەو شیعرانە لەسەر کێشی ئازاد هۆنراونەتەوە، کە کێشی شیعری نوێی کوردییە و بە دەگمەن شیعرێک لەسەر کێشی پەنجە، یان کێشی عەرووزی هۆنراوەتەوە.

٢- چیرۆک:

لەم گۆڤارەدا چیرۆک گرنگی لە شیعر کەمتر پێدراوە، ئەوەتا بە هەر سێ بەرگەکان ئەم چوار چیرۆکانەی

خوارەوەی تێدا بڵاوکراوەتەوە:
– حوسێن عارف، خوویەکی پووچ، ژ ٢، ل ٥١.
– جەمال بابان، ئاهی ئێمە بە کوتەرە بێت، ژ ٣، ل٢٦.
– و: کەریمی حوسامی، ١٠ وەزیر، ژ ٣، ل ٧٨.
– مستەفا ساڵح کەریم، با بلێین خەو بوو ژ ٢، ل١٣٤.

ئەوانەش هەموویان لە ڕووی فۆڕمەوە، کورتە چیرۆکن، کە ئەمە (فۆڕمێکی هونەری هاوچەرخە، لەگەڵ سەدەی ڕۆژنامەگەری و خێرایی و مەیلکردن بەلای وردبوونەوە لە شتەکان دەگونجێت (...) یەک ڕووداو لەخۆ دەگرێت، کەسێتیەکانی لە سێ یان چوار تێناپەڕن و هەندێ جاریش تەنیا یەک کەسە). (١٦)

(لە ڕاستیشدا هۆی سەرهەڵدانی ئەو جۆرە چیرۆکەش، بۆ تێڕوانینی نوێ دەگەڕێتەوە بۆ کات، کە بە لای خەڵکانی نوێوە کات زۆر گرنگەو مرۆڤی شار لە سای تەکنەلۆژیاو کاری دینامیکیانەی بەردەوام، ئەو کاتەی نییە وەکو جاران چەند شەو و ڕۆژێک تەرخان بکات، بۆ خوێندنەوەی ڕۆمانێک یان داستانێکی درێژ، بەڵکو ئێستاکە کاتی مرۆڤەکان لەوانەیە تەنیا ئەوەندە بێت، کە لە ماڵ تا دەگەنە شوێنی کارکردنیان و بیانەوێت لە نێو پاس یان میترۆ سوود لە خوێندنەوەی بەرهەمێک وەربگرن، کە ئەو ماوەیەش زۆر کورتە، بۆیە لێرەدا کورتە چیرۆک خۆی فەرز کرد، کە بە فراوانی بێتە مەیدان). (١٧)

لە ڕووی ناوەرۆکیشەوە، ئەو کورتە چیرۆکانە دەکەونە خانەی چیرۆکی واقیعی، بەو پێیەی (چیرۆکی واقیعی) ئەو چیرۆکەیە، کە تێیدا: (هەموو ڕووداوێکی ژیانی کۆمەڵایەتی دەشێت ببێتە بابەتێکی ئەمجۆرە چیرۆکە) (١٨)، چونکە لە ڕووی ناواخنەوە دوو جۆر چیرۆک هەیە، ئەوانیش (چیرۆکی واقیعی و چیرۆکی خەیاڵینە)، بەڵام مەبەستیش لەوەدا ئەوە نییە، کە ئەو چیرۆکانەی ئێرە خەیاڵیان تیا نییە، چونکە خەیاڵ ڕەگەزێکی سەرەکی بەرهەمی داهێنراوی ئەدەبییە، جا شیعر بێت، یان چیرۆک، بەڵام مەبەست ئەوەیە، چیرۆکەکان باس لە شتی خەیاڵی ناکەن، دەنا خەیاڵ لە دارشتنەوەیان دەور دەبینێت، چونکە (چیرۆکی خەیاڵی) شتێکی ترەو لەوە جیایە کە گوتمان، (ڕووداوەکانی ئەمجۆرە چیرۆکە – واتە چیرۆکی خەیاڵی – لە سەربردەکانی سەرووی توانای مرۆڤ (خوارق)ەکان وەردەگیرێت، لەوانەی کەوا خەڵکان حەز دەکەن، بۆ پاڵەوانەکانیان لە خەیاڵی خۆیاندا دروستی بکەن. لێرەدا هیچ ڕاستییەک نییە لە نێوان واقیعی پاڵەوان و ئەو وێنەیەی چیرۆکەکە بۆی دەکێشێت). (١٩)

٣- وتار:

وتار: (پارچەیەک پەخشانی ئەدەبییە، بابەتێکی تایبەتی نووسەرەکەی چارەسەر دەکات، لەوەی کە ئەنجامی داوە، یان هاتۆتە بیری، یان وای بۆچووە، یان دایهێناوە). (٢٠)

ئەم هونەرە ژانری ڕۆژنامەیە، یەکەم داهێنەریشی (مۆنتیبی)ی ئەدیبی فەرەنسییە، کە لە کۆتاییەکانی سەدەی شازدە، ئەو وەکو تەنیا هەوڵێک ئەمەی کرد، بەڵام بە زوویی لە لایەن نووسەران قۆزترایەوەو بە فراوانی بابەتەکانیان پێ نووسی، ئەوەی زیاتریش یارمەتی فراوانبوونی دا، زۆری ڕۆژنامەو گۆڤارەکان بوو کە بەردەوام ڕوو لە زۆربوون بوون، تا ئێستاشی لەگەڵدابێت، دیارە لە ئەدەبی کوردیشمان، یەکەم وتاری هونەری لە یەکەم ژمارەی ڕۆژنامەی (کوردستان)ی (میقداد مەدحەت بەدرخان) لە ساڵی ١٨٩٨ نووسرا.

مەرجەکانی سەرکەوتنی وتار لەوەدا بەرجەستە دەبێت، کە ناونیشانەکەی سەرنجڕاکێش بێت، ئینجا پەیڕەوی لە ڕەگەزەکانیشی کرابێت، کە بریتینە لە: (پێشەکییەک وەک ڕێگەخۆشکردن بۆ چوونە ناو باسەکە، ئینجا وردە وردە بیرەکە دەخرێتە ڕوو تا لە کۆتاییدا ئەوەی نووسەر مەبەستیەتی بە شێوەیەکی ڕاستەوخۆ، یان ناڕاستەوخۆ دەیگەیەنێتە بیری خوێنەر). (٢١)

لەم گۆڤارەدا (٢٥) وتار بڵاوکراوەتەوە، ئەوانیش بۆ سێ بەش دابەش دەبن، کە بریتینە لە وتاری تایبەت بە بوارەکانی (ئەدەب و مێژوو و ئابووری).

لە ڕووی ناونیشانەوە، پێم وایە ئەو وتارەی (جەمال خەزنەدار)، کە بە ناونیشانی (هەولێر کۆنترین شاری جیهانەو دواکەوتووترین شاری ئەم ناوچەیەیە)، لە ناونیشانی هەموو وتارەکانی دیکە سەرنجڕاکێشتر بێت، کە لە ژمارە (٣)دا بڵاوکراوەتەوە، دەنا ئەوانەی تر زۆربەیان لە ڕووی ناونیشانەوە، ناونیشانی ئاساییان هەیە و زۆر جێگەی سەرنج نین.

بەڵام لە ڕووی ڕەگەزەکانی ترەوە، ئەوا زۆربەی ئەو وتارانە وتاری چاکن و مەرجەکانی وتاری سەرکەوتوویان بە شێوەیەکی گشتی تیایە، لە ڕووی ناوەرۆکیشەوە وتار

هەیە لە ئەوەکەی تر گرنگتر، کە ئەمە لە تەنیا یەک ڕوانگەی منەوە دیاری ناکرێت، بەڵام دەشێ وتارێک لە وتارێکی دی خوێنەری زیاتر بێت و سوودێکی زیاتر بگەیەنێت، کە ئەمەش شتێکی ئاساییە.

٤- نامە:

ئەمە (بریتییە لە نامەی کەسی کە یەکێک بۆ ئەوی تری دەنووسێت، لە کۆنەوە لای پاشاو میرو میرزاکان پەنای بۆ براوە، لە داڕشتنی هونەرکاری زۆر دەکرێت، وشەی ئەدەبی جوان و کاریگەرو سەرنجڕاکێش بەکاردەهێنرێت، لەگەڵ فراوانبوونی خوێندن و زۆربوونی خوێندەوارانیش دیارە فراوانتر لە جاران پەنای بۆ دەبرێت)(٢٢)

لەم گۆڤارەدا ئەم دوو نامەیەی خوارەوە هەنە:

- محەمەد مەولوود (مەم)، ئەدەب و هەندێ بیری ساکار، ژ ١، ل ٨٨.
- قەناتی کوردۆ، نامەیەکی کراوە، ژ ٣، ل ١٢٣.

یەکەمیان نامەکەی (مەم)ە، کە ئەمە باس لە هەندێ تێبینی خۆی لە بواری نووسین و ئەدەبدا دەکات و بۆ خوێنەرانی ئەو گۆڤارە پێشکەشی دەکات، دووەمیان نامەکەی (قەناتی کوردۆ)یە، کە نامەیەکی سیاسییە، تێیدا پیرۆزبایی لە گەلی کوردو گەلانی عیراق دەکات، بە بۆنەی دەرچوونی یاسای ئۆتۆنۆمی بۆ کوردستانی عیراق لە ئازاری ١٩٧٠دا.

٥- ژیاننامە:

(ژیاننامە وەرگێڕانی ژیانی مرۆڤێکە لە میانەی خستنەڕووی وێنەیەکی ڕاستگۆو پڕشنگداری ژیانی خۆی) (٢٣)، بەڵام (دەشێت چۆنیەتی خستنەڕووی ژیانەکە لە لایەن خاوەنەکەی لای هەموو نووسەرێک وەکو یەک نەبێت بۆ نموونە هەیە بە شێوازێکی نزیک لە ڕۆمانێکی هونەری دەیخاتە ڕوو و لایەنی ئەدەبی بەسەردا زاڵە، نموونەی ئەمە (چێشتی مجێور)ی (هەژاری موکریانی)یە.. جاری واش هەیە بیرەوەرییەکان زیاتر لایەنی خستنەڕووی بارە سیاسی تێدازاڵیاوەکەی نووسەر بەرجەستە دەکەن، نموونەی ئەوەش (گەشتی ژیانم)ی (مەسعود محەمەد)ە و بەم شێوەیە).(٢٤)

لەو گۆڤارەدا تەنیا ژیاننامەی لینین نووسراوە، لەگەڵ ژیاننامەی شێخ مارفی بەرزنجی، یەکەمیان لە لایەن جەمال خەزنەدارەوە نووسراوە، دووەمیان مارف بەرزنجی خۆی بۆ خۆی نووسیوە.

٦- لێکۆڵینەوەی ئەدەبی:

(بریتییە لە کاری پشکنین و لێکدانەوەی دەقە ئەدەبییە داهێنراوەکان، کە ئەمە بە ڕێبازی لێکۆڵینەوەو ڕەخنەیی جیا جیا دەکرێت، بوارەکانی زۆرن و بە هەموویانەوە خزمەت بە کارە ئەدەبییە داهێنراوەکان دەکەن و بەرەو پێشیان دەبەن).(٢٥)

لەو گۆڤارەدا یانزە لێکۆڵینەوەی ئەدەبی بڵاوکراوەتەوە تایبەت کراوە بۆ مێژووی ژیان و شیعرەکانی هەندێ لە شاعیرەکانی وەک شێخ ڕەزای تاڵەبانی و کەیفی جوانڕۆیی و بێخود و...تاد، هەروەها لە بارەی ئەدەبی فۆلکلۆری و پەندی پێشینان و ..تادیش لێکۆڵینەوە کراوە.

خاڵەکانی هێزی دەفتەری کوردەواری

١- گرنگترین خاڵی هێزی ئەوە بووە، کە گۆڤارێکی ئەهلی بووەو سەربەخۆیی خۆی هەبووە.

٢- ژمارەیەکی زۆر لە نووسەرانی ناوداری ئەو کاتە شتیان تیا نووسیوە.

٣- بابەتەکانی زۆربەیان نووسین و بابەتی وەرگێڕدراوی یەکجار کەمە.

٤- زۆربەی بابەتەکانی بۆ خزمەتی ئەدەب و زمان و مێژووی کورد تەرخان کراوە.

٥- بە قەوارەیەکی خنجیلانە دەرچووە.

٦- لە ڕووی دەرهێنانی هونەرییەوە سەرنجڕاکێش و جوان بووە.

خاڵەکانی لاوازیی دەفتەری کوردەواری

١- پێناسەی ئەو گۆڤارە بەم شێوەیە بووە، (کۆمەڵە نووسینێکی ئەدەبی و زانستی و بیری کوردییە، ڕێگەی ئامانجی کوردایەتی ئەمڕۆ و سبەینێمان بە پڕشنگی بیری نوێ ڕووناک ئەکاتەوە، بە ڕووخسارێکی نەتەوەیی و ناوەڕۆکێکی مرۆڤایەتی خۆی ئەنوێنێ)، کە ئەمە لە لاپەڕەی یەکەمی هەر سێ بەرگەکانی بە ڕوونی نووسراوە، کەچی زیاتر لە جارێک هاتووە باسی لە سەرکردەیەکی وەکو (لینین) کردووەو پیای هەڵداوە، کەچی لە تەنیا ژمارەیەکی هەر سێ ژمارەکانیدا شتێکی لەسەر سەرکردەیەکی کورد نەنووسیوە، مەگەر لە پەراوێزی بابەتی تردا شتێک بەر یەک لە سەرکردە کوردەکان

کەوتبێت.

٢- ژمارە (١)ی ئەو گۆڤارە کە دەرچووە، بە بێ سەروتار بووە، ئەگەرچی لە نەریتی ڕۆژنامەگەریدا سەروتار بە تایبەت بۆ ژمارە (١) نرخی تایبەتی خۆی هەیە و خوێنەر حەز دەکات ببینێت، چونکە ئەمە سیاسەتی گۆڤارەکە ڕوون دەکاتەوە.

٣- کاتی دەرچوونی دیاریکراو نەبووە، بۆیە بەرگی (١)ی لە کانوونی یەکەمی (١٩٧٠) دەرچووە، کەچی بەرگی دووەمی لە مارت و نیسان دەرچووە، واتە دوو، یان سێ مانگ پاش ژمارەی یەکەمی، ئینجا بەرگی سێیەمی ئەوجارەیان بە زوویی بڵاوبووەتەوە و مانگێک هاتۆتە پێش بە بەراورد لەگەڵ بەرگی دووەمی، واتە لە مایس و ئاغستۆسی (١٩٧٠) بڵاوبووەتەوە، بەوەش بۆ خوێنەر ڕوون نەبووە، کە هەمیشە کەی دەردەچێت، ئەوەش بە خراپ بە سەر گۆڤارەکەدا شکاوەتەوە، چونکە لە دنیای ڕۆژنامەگەریدا شتی وەها قەبوڵ نییە.

٤- لە زۆربەی ئەو شوێنانەی بە ڕەسمی سەرپەرشتیارانی گۆڤارەکە نووسینیان کردووە، یان لە بابەتەکانی تریش، لە بری زمانی یەکگرتوو وشەی ناوچەییان بەکار هێناوە، لەوانە: (خوندن - ئەخونی)، کە تەنیا خەڵکی کۆیە بەو شێوە قسەدەکەن، دەنا لە زمانی نووسیندا ڕاست وایە بەو شێوەیە بنووسرێن (خوێندن - ئەخوێنی..)..لەوەش خراپتر تەنانەت بابەتی نووسەرانی تریشیان بەو شێوەیە گۆڕیوە، کە خۆیان پێیان باش بووە، بۆ نموونە لەو دێڕە شیعرەی (شێرکۆ بێکەس) دا: (هاتن وتیان با بنووسین.. خوێندەوارانە بنووسین) دێڕەکە خۆی وایە و شاعیر وەکو لە شوێنانی تریش بڵاوی کردۆتەوە (خوێندەوارانە)ی نووسیوە، کەچی سەرپەرشتیارانی گۆڤارەکە بۆیان کردۆتە: (خوندەوارانە بنووسین)!!

یانیش لە بری (د) لەو گۆڤارەدا هەموو وشەیەک، کە بە (د) دەست پێئەکات، یان (د)ی تیایە بە (ئـ)ی گۆڕدراوە، کە ئاشکرایە زمانەوانانی کورد (د)ەکە بە ڕاست دادەنێن لە زمانی نووسیندا، چونکە بە پێچەوانەوە (ئـ)ەکە پیتێکی ناوچەییە و لە ناوچەی سلێمانیدا زیاتر بەکار دێت، بۆ نموونە نووسیویەتی: (ئەکاتەوە، خۆی ئەنوێنێ.. هەڵئەدرێ، ئەبن، سەر بەرز ئەکەنەوە، پێئەکەنن، ئەدەن، ئەکەن، ئەزانی، ئەچی، ئەخونی، ئەدا، دەم ئەکاتەوە، ئەکەین، ئەڵێین..)، کە لە ڕاستیدا دەبوو بەو شێوەیەیان بنووسێت: (دەکاتەوە، خۆی دەنوێنێ.. هەڵدەدرێ، دەبن، سەر بەرز دەکەنەوە، پێدەکەنن، دەدەن، دەکەن، دەزانی، دەچی، دەخوێنی، دەدا، دەم دەکاتەوە، دەکەین، دەڵێین)...

٥- لە ڕووی هەڵەی زمانییەوە، بێ هەڵە نییە.

تەواوی بابەت و دۆسیەکانی (دەفتەری کوردەواری)

لەم سێ بەرگەدا (٦٦) بابەت بڵاوکراونەتەوە، کە دابەش دەبنە سەر ئەم بوارانەی خوارەوە:

١- شیعر: (١٣)

١- د. ئیحسان فوئاد، لە چلەی گوڕاندا، ژ ١، ل ٢٤.

٢- حەمید عوسمان، کل و گڵ، ژ ١، ل ٦٠.

٣- شێرکۆ بێکەس، ملیۆنەها و بەڵام، ژ ١، ل ٩٤.

٤- شێرکۆ بێکەس، نێرگزی زستان، ژ ٢، ل ١٥.

٥ - کاکەی فەلاح، بڵقی سەرئاو ژ ٢، ل ٧٠.

٦- محەمەدی مەلا کەریم، مامەند سەرلەنوێ عومری تازەی بۆ دەنووسرێ، ژ ٢، ل ٨٩.

٧- نوری عەلی ئەمین، یاداشتی جگەرەکێشێ، ژ ٢، ل ١١٣.

٨- هـ-، مەیگێڕ، ژ ٣، ل ٢٠.

٩- ع.ع.شەونم، ٤ی نیسان، ژ ٣، ل ٢١.

١٠- جەمال نوری، داپیرە گیان، ژ ٣، ل ٤٣.

١١- مایاکۆفسکی، لینین، و: دلزار، ژ ٣، ل ٩٩.

١٢- م.ع، دەمودەست، ژ ٣، ل ١ێ.

١٣- کەریم شارەزا، لە ئەشکەوتێکا، ژ ٣، ل ١٥٠.

٢- چیرۆک: (٤)

١- حوسێن عارف، خوویەکی پووچ، ژ ٢، ل ٥١.

٢- جەمال بابان، ئاهی ئێمە بە کۆتەرە بێت، ژ ٣، ل ٢٦.

٣- و: کەریمی حوسامی، ١٠ وەزیر، ژ ٣، ل ٧٨.

٤- مستەفا سالح کەریم، با بڵێین خەو بوو ژ ٢، ل ١٣٤.

٣- وتار: ئەمە سێ جۆری هەیەو (٢٣) بابەتی تێدا بڵاوکراوەتەوە، بەم شێوەیە:

أ- وتاری ئەدەبی: (١٦)

١- دەفتەری کوردەواری، دەست لە ناو دەست لەگەڵ نەورۆزدا، ژ ٢، ل ٣.

٢- ئیسماعیل ڕەسوڵ، ڕەخنەی بێسوود، ژ ٢، ل ٩٧.
٣- د. ئیحسان فوئاد، هەندێ یادگاری ئەدەبی، ژ ٢، ل ١١٧.
٤- محەمەد ڕەسوڵ هاوار، نامەیەکی گۆران بۆ پیرەمێرد، ژ ٢، ل ١٢٤.
٥- محەمەد ساڵح دیلان، نامەیەکی کۆن، ژ ٢، ل ١٣٩.
٦- جەمال خەزنەدار، ڕوونکردنەوەیەک، ژ ٣، ل ٣.
٧- موکەڕەم تاڵەبانی، کفری زەوی بەهاداری و شاری کەساسییە، ژ ٣، ل ٤.
٨- محەمەد مەولوود (مەم)، هەندێک شتی وردیلە، ژ ٣، ل ١٣.
٩- عەبدولمەجید عەبدولڕەحمان، ڕەخنەی (٣) هۆنراوەی ژمارە (١)ی دەفتەری کوردەواری، ژ ٣، ل٣٧.
١٠- ئەحمەد خواجە،گۆشتی بۆ تۆ ئێسقانی بۆ من، ژ ٣، ل ٤٥.
١١- د. مارف خەزنەدار، هەندێ لە شیرازەکانی دەفتەری ڕەخنەم، ژ ٣، ل ٤٩.
١٢- د. سەلاحەدین ئەلموجنید، محەمەد کورد عەلی و فارس ئەلخوری، ژ ٣، ل ٥٨.
١٣- ئەحمەد غەفور، گۆرانی مرۆڤ و تێکۆشەر، ژ ٣، ل ٨٩.
١٤- س.ع. شادومان، وەلی دێوانە، ژ ٣، ل ٩٣.
١٥- عومەر مارف بەرزنجی، دیوانەکەی پیرەمێرد، ژ ٣، ل ١١٦.
١٦- جەمال خەزنەدار، هەولێر کۆنترین شاری جیهانە و دواکەوتووترین شاری ئەم ناوچەیەیە، ژ ٣، ل ١٢٧.

ب - وتاری تایبەت بە مێژوویی: (٦)

١- موکەڕەم تاڵەبانی، لاپەڕەیەک لە خەباتی نەتەوەیی کورد لە ساڵی ١٩٢٠ (ئەمەتا میللەت)، ژ ١، ل ١٨
٢- د. ئەحمەد عوسمان، ئایا مێژووی کورد نووسراوەتەوە، ژ ١، ل ٨٥.
٣- د. قەناتی کوردۆ، تێبینی لە لێکدانەوەی زانیارییەکانی کەزنەفۆن لە بارەی کاردۆخەکانەوە، و: د. مارف خەزنەدار، ژ ١، ل ١٢١.
٤- عاسم حەیدەری، لاپەڕەیەکی شاراوە لە مێژووی خەباتی نەتەوایەتیی شاری هەولێر - بیرەوەری ئاهەنگی نەورۆزی ١٩٤٦-، ژ ٢، ل ٨.
٥- نووری شێخ جەلال، ئاهەنگی نەورۆزی ساڵی ١٩٣٠ لە چەمچەماڵدا، ژ ٢، ل ٨٧.
٦- تۆما بووا، کوردناسین، و: د.نوری تاڵەبانی، ژ ٣، ل ١٤١.

ت - وتاری تایبەت بە ئابووری: (١)

١- ئەحمەد خواجە، گەنجینەکانی وڵات، ژ ١، ل ٧.

٤- لێکۆڵینەوەی ئەدەبی: (١٢)

١- شێخ محەمەدی خاڵ، شێخ ڕەزای تاڵەبانی، بەشی یەکەم، ژ ١، ل ١٢.
- شێخ محەمەدی خاڵ، شێخ ڕەزای تاڵەبانی، بەشی دووەم ، ژ ٢، ل ٨٣.
- شێخ محەمەدی خاڵ، شێخ ڕەزای تاڵەبانی، بەشی سێیەم، ژ ٣، ل ١١١.
٢- کوڕادۆ ئەلفارۆ، تەنگوچەڵەمەی پاڵەوان لە چیرۆکی ئەم سەردەمەدا، وەرگێڕانی: مستەفا ساڵح کەریم، ژ ١، ل ٤١.
٣- جەمال بابان، قسە هەزارە دووانی بەکارە، لێکۆڵینەوەی پەندی پێشینان، ژ ١، ل ٦٢.
٤- د. عیزەدین مستەفا ڕەسوڵ، عەلی هەریری، ژ ١، ل ٩٨.
٥- ئیسماعیل ڕەسوڵ، لێکۆڵینەوەیەک لە ئەدەب و ئەدەبی فۆلکلۆری، ژ ١، ل ١١١.
٦- مەسعود محەمەد، کەیفی جوانڕۆیی، ژ ٢، ل ١٩.
٧- شوکور مستەفا، نەورۆز لە ئەدەبی گەلاندا، ژ ٢، ل ٤٢.
٨- محەمەد ئەمین عوسمان، ئەحمەد موخلیس، ژ ٢، ل ٧٢.
٩- شێرۆ موفتی ، لەژێر سێەری بێخوددا، ژ٢،ل٧٨.
١٠- مومتاز حەیدەری، دڵدار (١٩١٨- ١٩٤٨)، ژ ٢، ل ١٣٠.
١١- د. مارف خەزنەدار، عەلی تەرەماخی و دەستنووسەکەی، ژ ٢، ل ١٤٢.
١٢- سادق بەهائەدین ئامێدی، عەلی حەریری، ژ ٣، ل ٦١.

٥- لێکۆڵینەوەی زمانەوانی: (٤)

١- د. پاکیزە ڕەفیق حیلمی، ڕێزمان و مێژووی زمانی کوردی کورتەی کەشمی یەکەم، ژ ١، ل ٣٣.

٢- د. حسێن عەلی مەحفوز، وشەی (دەفتەر) لە زمان و ئەدەب و کتێبی عارەبی و فارسی و تورکی و کوردیدا، ژ ٢، ل ٥٧.

٣- د. پاکیزە ڕەفیق حیلمی، زانیاری زمان، ژ ٢، ل ١٠٠.

٤- د. پاکیزە ڕەفیق حیلمی، زمانی کوردی، ژ ٣، ل ١٠٤.

٦- ڕۆژنامەگەری: (١)

١- جەمال خەزنەدار، مێژووی ڕۆژنامەگەری کوردی، ژ ١، ل ١٠٧.

٧- نامە: (٢)

١- محەمەد مەولوود (مەم)، ئەدەب و هەندێ بیری ساکار، ژ ١، ل ٨٨.

٢- قەناتی کوردۆ، نامەیەکی کراوە، ژ ٣، ل ١٢٣.

٨- ژیاننامە: (٢)

١- جەمال خەزنەدار، یادی سەد ساڵەی لە دایکبوونی لینین، ژ ٢، ل ٤.

٢- مارف بەرزنجی، شێخ مارفی بەرزنجی (مێژووی ژیان)، بەشی یەکەم ، ژ ٢، ل ١٤٦.

- مارف بەرزنجی، مێژووی ژیانی شێخ مارفی بەرزنجی، بەشی دووەم، ژ ٣، ل ١٥٣.

٩- هەواڵ: (٤)

لە هەر سێ ژمارەکاندا تەنیا چوار هەواڵ هاتوون، کە ئەمانەی خوارەوەن:

١- ڕۆژی ئاشتی ١١ی مارتی ١٩٧٠، ژ ٢، ل ١٥٤.

٢- ئەکادیمیەی زانستی کوردی، ژ ٢، ل ١٥٤.

٣- زانیاری، ژ ٣، ل ٨٨.

٤- نووسەری کورد، ژ ٣، ل ١١٠.

١٠- بەڵگەنامە: (١)

١- لەو گۆڤارەدا لە ژمارە (١)دا، دەقی بڕیارێکی ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕشی عیراقی سەبارەت بە مافە خوێندەوارییەکانی نەتەوەی کورد بڵاوکراوەتەوە.

ئەنجام

لە ئەنجامی ئەم لێکۆڵینەوەیەدا گەیشتینە چەند خاڵێکی گرنگ، لەوانە:

١- دەفتەری کوردەواری گۆڤارێکی ئەهلی سەربەخۆ بووە، کاتێکیش کە زانیویەتی ئاسان نییە سەربەخۆیی خۆی بپارێزێت وەستاوە لە دەرچوون، بەڵام نەبوویتە سەر بە هیچ کەس و لایەنێک.

٢- ئەو گۆڤارە تەنیا سێ ژمارەی لێدەرچووە.

٣- لە هەر سێ بەرگدا (٦٦) بابەتی ئەدەبی و ڕۆشنبیری بڵاوکردۆتەوە و بابەتە ئەدەبییەکانی لە سەرووی هەر بابەتێکی تری ڕۆشنبیری گرنگتر لە بەرچاو گرتووە.

٤- زۆربەی شیعر و چیرۆک و بابەتەکانی تری بە شێوازی نوێی سەردەمانە نووسراون.

٥- بابەتەکانی زۆربەیان نووسراو بوونە، ئەوەش ڕۆڵی گێڕاوە لەوەی باشتر خزمەت بە واقیعی کوردەواری بکەن، بە تایبەت کە بابەتەکانی لە لایەن نووسەرانی ناوداری ئەو ڕۆژگارە نووسراون، تەنانەت بابەتە وەرگێڕدراوەکانیشی هی نووسەری ناودار بوونە، نەک هەر بابەتی ئاسایی بووبن.

٦- لە ڕووی چاپ و دەرهێنانی هونەری و قەوارەوە گۆڤارێکی خنجیلانە بووەو باش کەوتۆتە بەردەست.

٧- نرخی هەرزان بووەو لە دوای ژمارە (١)ی هەرزانتریش کراوە، ئەوەش هۆیەکی دی گرنگە بۆ سەرکەوتنی ئەو گۆڤارەو هەر گۆڤارێکی تر.

پەراویزەکان:

١- بڕوانە: لاپەڕە (١)ی هەر سێ بەرگەکانی دەفتەری کوردەواری.

٢- جەمال خەزنەدار، ڕابەری ڕۆژنامەگەری کوردی، چاپخانەی دار الحرية للطباعة، بەغدا، ١٩٧٣، ل ١١٠.

٣- وریا جاف، کاروانی ڕۆژنامەگەری کوردی، چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری، هەولێر، ١٩٩٨، ل ٨٢.

٤- دکتۆر مارف خەزنەدار، دیدارێکی تایبەت لەگەڵ بەڕێزیان، ڕۆژی هەینی، ٢٠٠٥/٣/١١، لە هەولێر.

٥- جەمال خەزنەدار.. (ناوی تەواوی: جەمال عەبدولقادر خەزنەدارە، ساڵی ١٩٣٦ لە هەولێر لە دایک

بووە، دەرچووی خوێندنی سانەوییە، کە هەردوو خوێندنی سەرەتایی و سانەویی لە هەولێر تەواوکردووە، دوای ئەوە چووەتە بەغداو لەوێ بە فەرمانبەر لە وەزارەتی کشتوکاڵ دامەزراوە.. لە بواری ڕۆژنامەگەری کوردیدا کاری زۆری کردووە، لە گرنگترین کتێبەکانی ئەوانەی پێشکەش بە کتێبخانەی کوردی کردوون: (ڕابەری ڕۆژنامەگەری کوردی)یە، لەگەڵ دووبارە چاپکردنەوە و پێشەکی بۆ نووسین بۆ هەردوو گۆڤاری (ڕۆژی کورد) و (ڕۆژی کوردستان).. ئێستاکە لە هەندەرانەو لە وڵاتی ئەڵمانیا دادەنیشێت).

٦- جەمال خەزنەدار، ڕوونکردنەوەیێک، دەفتەری کوردەواری، بەرگی سێیەم، ل ٣.

٧- بڕوانە: گۆڤاری دەفتەری کوردەواری، بەرگی دووەم، ل ٣.

٨- لای عەرەبەکان لە سەردەمی پێش ئیسلام و سەردەمی ئیسلامیش تا سەدەی بیست هەر ئەو پێناسەیەی بۆ دەکرا، کە ئەمە لە ئەدەبی نەتەوە موسڵمانەکانیش هەر وابوو.

٩- حيدوش احمد، الاتجاه النفسي في النقد العربي الحديث، رسالة ماجستير مقدمة الى مجلس كلية الاداب جامعة بغداد، كانون الاول ١٩٨٣، باشراف الدكتور: جلال الخياط، ص ٤٧.

١٠- گۆڤاری دەفتەری کوردەواری، بەرگی (١)، ل ٢٧.

١١- بڕوانە: دەفتەری کوردەواری، ژ ١، ل ٦٠.

١٢- گۆڤاری دەفتەری کوردەواری، ژ ١، ل ٩٦و٩٧.

١٣- گۆڤاری دەفتەری کوردەواری، ژ ٣، ل ١٥٠.

١٤- گۆڤاری دەفتەری کوردەواری، ژ ٢، ل ٧١و٧٢.

١٥- گۆڤاری دەفتەری کوردەواری، ژ ٢، ل ١١٣-١١٦.

١٦- د. ميشال عاصي، الفن والادب، چاپی دووەم، المكتب التجاري للطباعة والنشر والتوزيع، بيروت، ١٩٧٠، ل ٢٤٢.

١٧- ئیدریس عەبدوڵڵا، پەخشان یەکەمینی دوو شێوەکانی دەربڕین بەش و فۆرمەکانی، گۆڤاری نووسەری نوێ، کانوونی یەکەمی ٢٠٠٤، ژ (٢٤و٢٥)، ل ١٢٧.

١٨- د. ميشال عاصي، الفن والادب، ل ١٥٥.

١٩- سەرچاوەی پێشوو ل ١٥٩.

٢٠- د. محمد حسن عبدالله، فنون الادب، دار الكتب الثقافية، الكويت، الطبعة الثانية، ١٩٧٨، ل٢٦١.

٢١- ئیدریس عەبدوڵڵا، گۆڤاری نووسەری نوێ، ژ (٢٤و٢٥)، ل ١٢٥.

٢٢- ئیدریس عەبدوڵڵا، گۆڤاری نووسەری نوێ، ژ (٢٤و٢٥)، ل ١٢٨.

٢٣- د. شوکرییە ڕەسوڵ، ئەدەبی کوردی و هونەرەکانی ئەدەب، مطابع التعليم العالي، هەولێر، ١٩٨٩، ل ١٤٢٥.

٢٤- ئیدریس عەبدوڵڵا، گۆڤاری نووسەری نوێ، ژ (٢٤و٢٥)، ل ١٢٨.

٢٥، سەرچاوەی پێشوو ل ١٣٠.

سەرچاوەکان بە گوێرەی مێژووی بڵاوبوونەوەیان:

١- گۆڤاری دەفتەری کوردەواری، بەرگی یەکەم، کانوونی دووەمی ١٩٧٠.

٢- گۆڤاری دەفتەری کوردەواری، بەرگی دووەم، مارت و نیسانی ١٩٧٠.

٣- گۆڤاری دەفتەری کوردەواری، بەرگی سێیەم، مایسی ١٩٧٠.

٤- د. ميشال عاصي، الفن والادب، چاپی دووەم، المكتب التجاري للطباعة والنشر والتوزيع، بيروت، ١٩٧٠.

٥- جەمال خەزنەدار، ڕابەری ڕۆژنامەگەری کوردی، چاپخانەی دار الحرية للطباعة، بەغدا، ١٩٧٣.

٦- د. محمد حسن عبدالله، فنون الادب، دار الكتب الثقافية، الكويت، الطبعة الثانية، ١٩٧٨.

٧- حيدوش احمد، الاتجاه النفسي في النقد العربي الحديث، رسالة ماجستير مقدمة الى مجلس كلية الاداب جامعة بغداد، كانون الاول ١٩٨٣، باشراف الدكتور: جلال الخياط.

٨- د. شوکرییە ڕەسوڵ، ئەدەبی کوردی و هونەرەکانی ئەدەب، مطابع التعليم العالي، هەولێر، ١٩٨٩.

٩- وریا جاف، کاروانی ڕۆژنامەگەری کوردی، چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری، هەولێر، ١٩٩٨.

١٠- ئیدریس عەبدوڵڵا، پەخشان یەکەمینی دوو شێوەکانی دەربڕین بەش و فۆرمەکانی، گۆڤاری نووسەری نوێ، کانوونی یەکەمی ٢٠٠٤، ژ (٢٤و٢٥).

١١- دکتۆر مارف خەزنەدار، دیدارێکی تایبەت لەگەڵ بەڕێزیان، ڕۆژی هەینی، ٢٠٠٥/٣/١١، لە هەولێر.